

Søren Kierkegaard Werken

redactie

Paul Cruysberghs
Udo Doedens
Frits Florin
Johan Taels
Annelies van Hees
Piet van Reenen
Karl Verstrynge (vz.)
Pieter Vos
Onno Zijlstra

eindredactie van dit deel

Karl Verstrynge
Frits Florin

De ziekte tot de dood

Een christelijk psychologisch betoog tot opbouw en opwekking

Door Anti-Climacus, uitgegeven door S. Kierkegaard

Deel 6 van de Nederlandse *Søren Kierkegaard Werken*

ISBN 978 94 6340 126 5

NUR 730, 700

Trefw.: Filosofie, theologie, vertaling

Copyright © 2018 Uitgeverij DAMON Eindhoven

Tweede geheel herziene druk

De ziekte tot de dood is een vertaling van *Sygdommen til Døden* van Anti-Climacus, uitgegeven door S. Kierkegaard, Kopenhagen 1849

Gebaseerd op de kritische uitgave van Kierkegaards geschriften, *Søren Kierkegaards Skrifter 11: Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen*, e.a.

© 2006, Foundation for the Søren Kierkegaard Research Centre, Copenhagen

Het Søren Kierkegaard Research Centre werd opgericht met steun van de Danish National Research Foundation.

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Realisatie: Uitgeverij Damon

De ziekte tot de dood

Een christelijk psychologisch betoog
tot opbouw en opwekking

door Anti-Climacus
(Søren Kierkegaard)

uitgegeven door
S. Kierkegaard

Kopenhagen
1849

vertaling
Paul Cruysberghs en Frits Florin

verklarende noten
Paul Cruysberghs

eindredactie
Karl Verstrynge en Frits Florin

met een nawoord van
Karl Verstrynge

Inhoud

De ziekte tot de dood

Voorwoord	11
Inhoudstafel	13
Aanhef	19
Eerste deel: De ziekte tot de dood is vertwijfeling	23
Tweede deel: Vertwijfeling is de zonde	91
Nawoord van Karl Verstrynge	151
Bij de vertaling	179
Verklarende noten	181
Register van personen en zaken	207

Voorwoord

117

Veel lezers zullen deze vorm van ‘betoog’ misschien eigenaardig vinden: te streng om opbouwend en te opbouwend om streng wetenschappelijk te kunnen zijn.² Over dat laatste heb ik eigenlijk geen mening. Maar wat het eerste betreft, is dat alleszins niet mijn mening terzake. En zou die vorm inderdaad te streng zijn om opbouwend te zijn, dan berust dat mijns inziens op een misvatting. Dat de vorm van een betoog niet opbouwend kan zijn voor eenieder is één zaak, want niet iedereen beschikt over de voorwaarden om het te kunnen volgen. Dat het betoog een opbouwend karakter heeft, is echter een andere zaak. Vanuit christelijk perspectief moet namelijk alles, maar dan ook alles tot opbouwning dienen.³ Het soort wetenschappelijkheid dat niet in laatste instantie opbouwend is, is juist om die reden onchristelijk. Al het christelijke moet qua presentatie overeenkomst vertonen met de manier waarop een arts spreekt aan een ziekbed.⁴ Zelfs als alleen wie onderlegd is in de geneeskunde het begrijpt, mag je toch nooit vergeten dat het bij een ziekbed wordt uitgesproken. Die verhouding van het christelijke tot het leven (in tegenstelling tot een wetenschappelijke afstandelijkheid ten overstaan van het leven), ik bedoel: die ethische zijde van het christelijke is juist het opbouwende. En dat soort presentatie, hoe streng overigens ook, is volstrekt verschillend, kwalitatief verschillend van het soort wetenschappelijkheid dat ‘neutraal’ is. Het verheven heroïsme van de neutrale wetenschap staat namelijk naar christelijke maatstaf zo ver af van echt heroïsme dat het vanuit christelijk oogpunt veeleer een soort onmenselijke nieuwsgierigheid is. Christelijk heroïsme – en voorwaar, dat tref je maar uiterst zelden aan – bestaat hierin: dat je het waagt helemaal jezelf te worden, een afzonderlijke mens,⁵ deze bepaalde afzonderlijke mens die alleen staat ten overstaan van God,⁶ alleen met die enorme inspanning

en die enorme verantwoordelijkheid. Maar het is beslist geen christelijk heroïsme als je je voor de gek laat houden met de zuivere mens⁷ of namen raden⁸ speelt met de wereldgeschiedenis.⁹ Alle christelijke kennis, hoe streng haar vorm overigens ook mag zijn, moet bekommerd zijn; maar die bekommernis is juist het opbouwende. De bekommernis is de verhouding tot het leven, tot de werkelijkheid van de persoonlijkheid en zo, vanuit christelijk oogpunt, de ernst. De verhevenheid van het neutrale | weten getuigt, vanuit christelijk oogpunt, hoegenaamd niet van meer ernst. Veeleer is ze, vanuit christelijk oogpunt, een grappig en ijdel gedoe. Maar de ernst is dan weer het opbouwende.

Dit kleine geschrift is daarom zo opgezet dat een seminarist¹⁰ het zou kunnen schrijven, maar vanuit een ander perspectief dan toch misschien weer zo dat niet elke professor het zou kunnen schrijven.

Dat de inkleding van de verhandeling is wat ze is, is op zijn minst wel-overwogen, en beslist ook psychologisch juist. Er bestaat een meer verheven stijl die zo verheven is dat hij nauwelijks nog iets te betekenen heeft en die, omdat men er maar al te zeer aan gewoon is geraakt, gemakkelijk nietszeggend wordt.¹¹

Overigens nog één bemerking die ik, hoewel ze beslist overbodig is, toch nog kwijt moet: ik wil er eens en voor altijd op wijzen dat vertwijfeling in heel dit geschrift wordt opgevat als de ziekte, niet als het geneesmiddel. De titel zegt dat trouwens ook. Zo dialectisch is vertwijfeling namelijk. Zo is in de christelijke terminologie de dood ook de uitdrukking voor de grootste geestelijke ellende¹² en bestaat de genezing er juist in te sterven, af te sterven.¹³

In het jaar 1848¹⁴

Inhoudstafel 119

Aanhef 19

Eerste deel 23

De ziekte tot de dood is vertwijfeling

- A Dat vertwijfeling de ziekte tot de dood is 25
  - A Vertwijfeling is een ziekte in de geest, in het zelf, en kan aldus iets drievoudigs zijn: vertwijfeld zich niet bewust zijn een zelf te hebben (oneigenlijke vertwijfeling); vertwijfeld niet zichzelf willen zijn; vertwijfeld zichzelf willen zijn. 25
  - B Mogelijkheid en werkelijkheid van de vertwijfeling 27
  - C Vertwijfeling is: 'de ziekte tot de dood' 30

- B De algemeenheid van die ziekte (van de vertwijfeling) 35

- C De verschijningsvormen van die ziekte (van de vertwijfeling) 42
  - A Vertwijfeling, zodanig beschouwd dat er niet wordt gereflecteerd op de vraag of ze bewust is of niet, zodat er dus enkel wordt gereflecteerd op de momenten van de synthese 43

	a) Vertwijfeling gezien onder de bepaling eindigheid-oneindigheid	43
	α) Vertwijfeling van de oneindigheid is het ontberen van eindigheid	43
	β) De vertwijfeling van de eindigheid is het ontberen van oneindigheid	46
	b) Vertwijfeling gezien onder de bepaling mogelijkheid-noodzaak	49
	α) De vertwijfeling van de mogelijkheid is het ontberen van noodzaak	49
	β) De vertwijfeling van de noodzaak is het ontberen van mogelijkheid	51
120	B Vertwijfeling beschouwd onder de bepaling: bewustzijn	56
	a) De vertwijfeling die er geen weet van heeft dat ze ver- twijfeling is, of de vertwijfelde onwetendheid een zelf te hebben en wel een eeuwig zelf	56
	b) De vertwijfeling die zich bewust is vertwijfeling te zijn, die zich dus bewust is een zelf te hebben waarin toch iets eeuwigs schuilt, en die nu vertwijfeld niet zichzelf wil zijn of vertwijfeld zichzelf wil zijn.	61
	α) Vertwijfeld niet zichzelf willen zijn, vertwijfeling van de zwakheid	64
	1) Vertwijfeling over het aardse of over iets aards	66
	2) Vertwijfeling ten aanzien van het eeuwige of over zichzelf	76
	β) De vertwijfeling vertwijfeld zichzelf te willen zijn: opstandigheid	83

Tweede deel	91
Vertwijfeling is de zonde	
A Vertwijfeling is de zonde	93
Hoofdstuk 1. De gradaties in het bewustzijn van het zelf (de bepaling: voor God)	95
Bijlage Dat de definitie van zonde de mogelijkheid van ergernis in zich draagt. Een algemene opmerking over ergernis	99
Hoofdstuk 2. De socratische definitie van zonde	104
Hoofdstuk 3. Dat de zonde geen negatie, maar een positie is	112
Bijlage bij A. Maar wordt zonde dan in zekere zin geen grote zeldzaamheid? (de moraal)	117
B De voortzetting van de zonde	121
A De zonde te vertwijfelen over zijn zonde	125
B De zonde te vertwijfelen ten aanzien van de vergeving van de zonden (ergernis)	130
C De zonde het christendom <i>modo ponendo</i> [op een bevestigende wijze] op te geven, het tot onwaarheid te verklaren	143

De ziekte tot de dood

“Deze ziekte is niet tot de dood” (Johannes 11, 4). En toch stierf Lazarus. Toen de leerlingen verkeerd verstonden wat Christus er later aan toevoegde – “Lazarus, onze vriend is ingeslapen, maar ik ga er heen om hem uit de slaap op te wekken” (11, 11) –, zei Hij hun ronduit: “Lazarus is dood” (11, 14). Dus, Lazarus is dood en toch was deze ziekte niet tot de dood. Hij was dood en toch is deze ziekte niet tot de dood. Wij weten nu wel dat Christus dacht aan het wonder dat hij aan de tijdgenoten “voor zover ze konden geloven, Gods heerlijkheid moest laten zien” (11, 40), het wonder waardoor Hij Lazarus opwekte uit de doden zodat “deze ziekte” niet alleen niet tot de dood was, maar zoals Christus voorspelde “tot Gods glorie, opdat de Zoon Gods daardoor zou worden verheerlijkt” (11, 4). Nu ja, stel dat Christus Lazarus niet had opgewekt, geldt dan toch niet evenzeer dat deze ziekte, de dood zelf, niet tot de dood is? Als Christus naar het graf toe stapt en met luide stem roept: “Lazarus, kom naar buiten” (11, 43), staat het immers voldoende vast dat “deze” ziekte niet tot de dood is. Maar zelfs als Christus dat niet had gezegd – louter het feit dat Hij, die “de opstanding en het leven” is (11, 25), naar het graf toe stapt, betekent dat alleen al niet dat deze ziekte niet tot de dood is? Betekent het feit zelf dat Christus bestaat niet

dat *deze* ziekte niet tot de dood is? En wat zou het Lazarus hebben gebaat dat hij uit de doden was opgewekt, als het er uiteindelijk toch op moet uitlopen dat hij sterft – wat zou het Lazarus hebben gebaat, had Hij niet bestaan, Hij die de opstanding en het leven is voor | wie in Hem gelooft? Nee, niet omdat Lazarus werd opgewekt uit de doden, niet daarom kan men zeggen dat *deze* ziekte niet tot de dood is. Maar omdat Hij bestaat, daarom is *deze* ziekte niet tot de dood. Want menselijk gesproken is de dood het allerlaatste, en menselijk gesproken is er maar hoop zolang er leven is. Maar christelijk beschouwd is de dood helemaal niet het allerlaatste, is ook *deze* maar een klein voorval binnen dat wat alles is: een eeuwig leven. En christelijk beschouwd is er in de dood oneindig meer hoop dan er louter menselijk gesproken is wanneer er niet alleen leven is, maar zelfs leven in zijn volste gezondheid en kracht.

Christelijk verstaan is dus zelfs de dood niet ‘de ziekte tot de dood’. En dat geldt nog minder voor al wat aards en tijdelijk lijden heet, nood, ziekte, ellende, tegenspoed, wederwaardigheden, verdriet, zielenpijn, kommer en kwel. En zelfs al was iets dergelijks nog zo zwaar en pijnlijk dat wij mensen of toch degene die er onder lijdt, zegt: ‘Dit is erger dan de dood’ – dan nog was alles wat, voor zover het zelf al geen ziekte is, maar wel kan vergeleken worden met een ziekte, christelijk verstaan niet de ziekte tot de dood.

Zo hoogstaand heeft het christendom de christen leren denken over al het aardse en wereldse, de dood inbegrepen. Het is haast als moest de christen hoogmoedig worden door die trotse verheffing boven al wat de mens doorgaans ongeluk noemt, boven wat de mens doorgaans het grootste kwaad noemt. Maar vervolgens heeft het christendom een vorm van misère ontdekt waar de mens als zodanig niet eens van weet dat ze bestaat. Die misère is de ziekte

Nawoord bij *De ziekte tot de dood*

Karl Verstrynge

Wie *De ziekte tot de dood* lezen wil en zich voorneemt dat van voor af aan te doen, haalt zich heel wat op de hals. Niet enkel de titel van het boek mag enige onrust wekken, vooral de eerste pagina's dreigen de onbevangen lezer al snel tot wanhoop te drijven. Na een kort voorwoord, een zorgvuldige inhoudstafel en een veelbelovende proloog, laat de aanvang van het eerste deel het ergste vermoeden: Kierkegaards alom geprezen literaire stijl heeft plaats gemaakt voor een nuchtere, stugge, zelfs gedrongen woordkeus, geschoeid op de leest van een programmatorische denker. Het boek opent met een ongewoon zakelijke en theoretische uiteenzetting over de structuur van het menselijke 'zelf'. Die strakke, academische aanzet is bovendien niet vrijblijvend, maar levert het theoretisch fundament voor alle verdere bespiegelingen over een ziekte waarvan beweerd wordt dat iedereen er aan lijdt: de vertwijfeling.

Het begrip vertwijfeling duikt met *De ziekte tot de dood* niet voor het eerst op in Kierkegaards oeuvre. Reeds vanaf het prille werk is het thema aan de orde en maakt het deel uit van een problematiek die de grondslag vormt voor alle latere geschriften: wat betekent het voor de mens om te bestaan en op welke manier kan hij zijn existentie op een 'juiste' manier voltrekken? Het boek met de ogenschijnlijk mistroostige maar daarom niet minder lyrische titel belooft een gebald antwoord te bieden op cruciale existentiële vragen, met

het begrip vertwijfeling als centrale en dragende categorie.¹ Tevens draagt het voldragen en voltooide karakter van het boek de belofte in zich Kierkegaards naam en faam als inspirator van het existentialistisch gedachtegoed (Jaspers, Heidegger, Sartre, Wahl, Camus), de existentiële psychologie (Binswanger), de dialectische theologie (Barth), maar ook van literaire schrijvers zoals Henrik Ibsen, Max Frisch, Maurice Blanchot en Marguerite Duras, kracht bij te zetten.²

Voor zover het woord enige betekenis heeft in het bestek van een relatief korte schrijversloopbaan, kwam *De ziekte tot de dood* vrij 'laat' in het schrijverschap van Kierkegaard tot stand. Het geschrift verscheen eind juli 1849 bij uitgeverij Reitzel te Kopenhagen en werd gepubliceerd onder het pseudoniem 'Anti-Climacus', evenwel met de vermelding van Kierkegaards eigen naam als uitgever van het boek. Dat Kierkegaard zijn naam uitdrukkelijk met een pseudoniem uitgegeven werk verbond, was niet nieuw. Eerder waren ook de werken die hij toeschreef aan Johannes Climacus, *Wijsgerige kruimels* (1844) en *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift* (1846), door hemzelf uitgegeven. Het is misschien voorbarig om hierin een vingerwijzing te zien voor de idee dat beide pseudonieme schrijvers het dichtst in de buurt komen van Kierkegaards eigen positie als schrijver, of toch minstens een cruciale rol in zijn oeuvre vervullen. In elk geval is het opvallend dat Kierkegaard zijn eigen naam bij de publicatie van andere pseudonieme werken niet liet opmerken. In de pseudonieme productie is het ene werk het andere niet, zoveel is wel duidelijk.

Zoals ook voor Johannes Climacus het geval was, schreef Kierkegaard aan het pseudoniem Anti-Climacus een tweede werk toe.

-
- 1 Ook de titel van de eerste integrale Nederlandse vertaling van *Sygdommen til Døden*, laat over de opzet van het boek geen twijfel bestaan. De vertaler koos er voor om de originele titel te vervangen door een expliciete verwijzing naar het eigenlijke thema: *Over de vertwijfeling* (Hans Van Munster, Prisma, Utrecht 1963).
  - 2 We verwijzen hier in het bijzonder naar Duras' beklijvende roman *La maladie de la mort* ([*De ziekte van de dood*], Les Editions de Minuit, Parijs 1982), waarvan Maurice Blanchot, die in menig opzicht zelf nauw bij Kierkegaard aanleunt, aangeeft dat de titel "wellicht van Kierkegaard afkomstig is" (*La communauté inavouable* [*De onuitsprekelijke gemeenschap*], Les Editions de Minuit, Parijs 1983, p. 58).

Oefening in christendom met name verscheen een jaar na *De ziekte tot de dood*, onder hetzelfde pseudoniem en opnieuw met Kierkegaard zelf als uitgever van het geschrift. De positie van beide werken in het ruimere geheel van het oeuvre is bijzonder, alleen al omdat beide geschriften het eindpunt van Kierkegaards pseudonieme productie markeren. Na de publicatie van de Anti-Climacus-werken gaf de magister nog wel verschillende toespraken uit, schreef hij polemische krantenartikelen en publiceerde hij een autobiografisch werkje *Over mijn werkzaamheid als schrijver* (1851), maar alles rigoureus in eigen naam en niet langer in de geest van zijn pseudonieme schrijverschap.

Er is met beide geschriften echter meer aan de hand. De werken toegedicht aan Anti-Climacus sluiten het pseudonieme schrijverschap niet enkel af, ze contrasteren vooral op inhoudelijke gronden met alle vorige producties. Enerzijds verdiept Kierkegaard er eerder geformuleerde inzichten en voert ze tot een soort conclusie. Anderzijds brengt hij er tot uitdrukking wat hij eerder in zijn schrijverschap nooit had durven en kunnen thematiseren. In zekere zin is met de publicatie van *De ziekte tot de dood* en *Oefening in christendom* alles gezegd wat er voor Kierkegaard te zeggen viel. Wat maakt de productie van Anti-Climacus zo bijzonder en zo finaal? Wat zondert zijn werken af uit het pseudonieme oeuvre? In welke zin voltooiën ze een project waarvan Kierkegaard beweert het “*uno tenore* [...] in één adem”³ te hebben voltrokken? En bovenal, op grond waarvan geldt *De ziekte tot de dood* als één van de sleutelpublicaties die Kierkegaards gedachtegoed definitief lijken te ontsluiten?

---

3 *Mijn schrijverswerkzaamheid*, Damon, Budel 2015, p. 129 / SKS 13, 12. Voor verwijzingen naar werken van Kierkegaard, andere dan *De ziekte tot de dood*, verwijs ik zowel naar een recente Nederlandse vertaling (indien beschikbaar), als naar de meest recente Deense uitgave (SKS) of, indien het betreffende fragment daarin nog niet is opgenomen, naar de eerste Deense uitgave (SV1, *Samlede Vaerker*, udg. af A.B. Drachmann, J. Heiberg, H.O. Lange, Gyldendal, Kopenhagen 1901-1906). Wat de dagboekfragmenten betreft, verwijs ik naar de meest recente Deense uitgave (SKS) of, indien het betreffende fragment daarin nog niet is opgenomen, naar de laatste editie van de *Papirer* (*Papirer* udg. af P.A. Heiberg, V. Kuhr, E. Torsting, Gyldendal, Kopenhagen 1968² e.v. (1909-1948)). De vertalingen van citaten waarvoor geen Nederlandse vertaling voorhanden is, zijn van mijn hand (KV).